

सिंचाइ गतिविधि

वर्ष १८ अंक ३ (पूर्णांक ६२)

www.dol.gov.np

चैत्र २०६७ - असार २०६८

समाचार

सिंचाइ दिवस २०६७

२०५९ सालको चैत्र २५ गते स्वर्ण महोत्सव आयोजना भए देखि नियमित रुपमा संचालन गर्दै आएको सिंचाइ दिवस यस पटक पनि भव्य रुपमा विभिन्न कार्यक्रम आयोजना गरी मनाइयो ।

विहान ७ बजे प्रभातफेरी, रक्तदान कार्यक्रम, खेलकुद कार्यक्रमहरू जस्तै दौड, टेबल टेनिस, चेस प्रतियोगिता संचालन गरिएको थियो । पहिलो पटक आयोजना गरिएको प्रभातफेरी तथा खेलकुद कार्यक्रमले कर्मचारीमा नयाँ उर्जा प्रदान गरेको स्पष्ट अनुभव गर्न सकिन्थ्यो । नियमित रुपमा उत्कृष्ट ज.उ.स. पुरस्कृत गर्ने कार्यक्रम अन्तर्गत यस वर्ष केराबारी भोगटेनी लेटाड नक्सलवारी (के.भो.ले.न.) सिंचाइ प्रणाली, मोरङ्गले सो पुरस्कार प्राप्त गर्‍यो । तत्कालिन सिंचाइ मन्त्री माननीय श्री भरत मोहन अधिकारीको हातबाट पुरस्कार ग्रहण गर्दा के.भो.ले.न. ज.उ.स. अध्यक्षले लगन र मेहनतले नै यो स्थानमा हामीलाई उभ्याएको हो भन्ने आसय व्यक्त गर्नु भएको थियो ।

सिंचाइसंग सम्बन्धित विज्ञहरूको भेटघाट, छलफल तथा सिंचाइलाई जीवन्तता प्रदान गर्न यस दिवसले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको भन्ने अधिकांश सहभागिहरूको धारणा रहेको पाइयो ।

राष्ट्रिय सिंचाइ सेमिनार २०६८

राष्ट्रिय सिंचाइ सेमिनारको पाँचौ संस्करण २०६८ असार २९-३० गते "Micro to Mega: Irrigation for Prosperous Nepal" भन्ने नारा सहित नगरकोटमा सम्पन्न भयो । उद्घाटन समारोहको प्रमुख अतिथिको

रुपमा माननीय राज्यमन्त्री श्री दल बहादुर सुनार र विशेष अतिथिहरूमा सिंचाइ मन्त्रालयका सचिव श्री ताना गौतम तथा WECS का सचिव श्री शीतल बाबु रेग्मी रहनु भएको थियो भने सिंचाइ विभागका महानिर्देशक श्री अनिल कुमार पोखरेलले उक्त उद्घाटन समारोहको अध्यक्षता गर्नु भएको भयो ।

सेमिनारमा सिंचाइ मन्त्रालय तथा अन्य सम्बन्धित निकायका ९० जना भन्दा बढीको सहभागिता थियो ।

सेमिनारमा ४ वटा प्राविधिक विषयगत सत्र संचालन भएको थियो । जसमा पहिलो सत्र Strategic and Policy Issues, दोश्रो सत्र Modernization of existing irrigation systems, तेस्रो सत्र Climate change impact on water resources and challenges and opportunities in trans boundary water transfer and चौथो सत्र enhancing water productivity with micro irrigation गरी सेमिनारमा जम्मा ११ वटा अनुसन्धानमूलक कार्यपत्रहरू प्रस्तुत गरिएका थिए ।

सिंचाइ विभाग र जल उपभोक्ता समिति विचमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण सम्झौता पत्र सम्पन्न

सिंचाइ तथा जलश्रोत व्यवस्थापन आयोजनाको कम्पोनेन्ट "वी" सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण कार्यक्रम अन्तर्गत नारायणी सिंचाइ प्रणाली ब्लक नं. ८ को सिंचाइ व्यवस्थापनको पूर्ण जिम्मेवारी जल उपभोक्ता समितिलाई हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले एक समारोहका विचमा मिति २०६८/१/२९ गते का दिन मटिअर्वा, वारामा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण सम्झौता पत्र हस्ताक्षर समारोहको आयोजना गरिएको थियो ।

उक्त समारोहको सभापतित्व ब्लक नं. ८ जल उपभोक्ता समन्वय समितिका अध्यक्ष श्री वंका बहादुर महतो कोइरीले गर्नुभयो भने प्रमुख अतिथि सिंचाइ विभागका महानिर्देशक श्री अनिल कुमार पोखरेलको उपस्थिति थियो । यसका साथै यस समारोहमा सिंचाइ विभागका उप महानिर्देशकहरू शिव कुमार शर्मा, उत्तमराज तिमिल्सिना, IWRMP का आयोजना निर्देशक निरन्जन देव पाण्डे, IWRMP, कृषि विभागका कोअर्डिनेटर सत्य

यस अंकमा

समाचार

- सिंचाइ दिवस २०६७
- राष्ट्रिय सिंचाइ सेमिनार २०६८
- सिंचाइ विभाग र जल उपभोक्ता समिति विचमा सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण सम्झौता पत्र सम्पन्न
- कर्मचारी सरुवा, बढुवा तथा नियुक्ति
- आ.ब. २०६८/६९ को बजेटमा सिंचाइ सेक्टर

सम्पादकीय

- बजेटमा कृषि-आत्मनिर्भर बन्ने चाहना ?

तालिम/कार्यशाला/गोष्ठी

- अभिमूखिकरण तालिम कार्यक्रम
 - जल उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास सम्बन्धी तालिम सम्पन्न
 - TST (Technical Staff Training) संचालन
 - लैंगिक सचेतना (Gender Sensitization) तालिम
- २००७ साल - पहिलो बजेट**

सिंचाइ प्रणालीहरूको परिचय

- एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम (ICWMP)

लेख/रचना

- लैंगिक उत्तरदायी बजेट आजको आवश्यकता
- विवाद समाधानको वैकल्पिक उपाय (मध्यस्थता) र अदालत

सम्पादकीय

बजेटमा कृषि-आत्मनिर्भर बन्ने चाहना ?

सरकारले आ.व. २०६८/६९ को बजेट बक्तव्यमार्फत आगामी तीन वर्ष भित्रमा कृषि जन्यवस्तुमा आत्मनिर्भर बन्ने योजना आगाडी सारेको छ । यसका लागि “उत्पादन बृद्धि गरौं आत्मनिर्भर बनौं” भन्ने राष्ट्रिय अठोट लिइएको छ । अठोट पुरा गर्न सरकारले अनेक योजनाहरू अघि सारेको छ । जस्तै: प्रत्येक गाउँ विकास समितिले प्राप्त गर्ने अनुदानबाट कृषिसंग सम्बन्धित कार्यक्रममा कम्तीमा १५ प्रतिशत छुट्याउने व्यवस्था, कृषि उत्पादन बढाउन रासायनिक मलको कारखाना स्वदेशमै खोल्न प्रोत्साहित गर्ने, पाँचै विकास क्षेत्रमा शीतघर स्थापना गर्दै जाने नीति, आदि छन् । साथै कृषि विकासको लागि चाहिने मूलभूत आधार सिंचाइ क्षेत्रको विकासको लागि सरकारले बजेट बक्तव्यमा उत्साहजनक कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गरेको छ । जस्तै: तराई, मधेश तथा पहाडका सम्भाव्य कृषि भूमिमा भौगोलिक अवस्था अनुसारका साना, मझौला र ठूला सिंचाइ आयोजना संचालन गरी आगामी ७ वर्ष भित्र सबै कृषि भूमिमा सिंचाइ सेवा विस्तार गर्ने, कृषिको व्यवसायीकरण गर्न तत्काल लघु, साना तथा मझौला सिंचाइ आयोजना, भूमिगत सिंचाइ आयोजना र ठूला सिंचाइ आयोजनाको मर्मत सुधार गरी सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्ने, मध्य पहाडी भेगका खाद्य भण्डारको रूपमा प्रसिद्ध टार तथा फाँटहरूमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन यस वर्ष देखि क्रमिक रूपमा जिर्ण भई सिंचाइ क्षमता घटेका टार सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापना कार्य प्रारम्भ गर्ने, आदि छन् । यी योजनाहरू सबै नीतिगत रूपमा अति उत्तम छन्, हुनु पर्ने पनि यसै हो । तर यस आर्थिक वर्षको बजेटको बाँडफाँडमा कृषिको मेरुदण्ड सिंचाइ क्षेत्रलाई उपेक्षा गरेको देखिन्छ । कृषि प्रधान मुलुक भएपनि कूल बजेटको २.०३ प्रतिशत मात्र सिंचाइलाई विनियोजन गरिएको छ । निर्माण सामग्रीहरूको मुल्य स्थिति, साथै अस्थिर राजनितिको अवस्थामा सरकारको नीति कार्यक्रम अनुसारका लक्ष्य हासिल गर्न विनियोजित बजेट अपर्याप्त छ । यसबाट प्रष्ट हुन्छ सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र बजेटको बाँडफाँडमा Co-ordination छैन । यसो हुनुका मुख्य कारणहरू पर्याप्त गृह कार्यको कमी, बजेट बाँडफाँडमा राजनैतिक हस्तक्षेप, योजनाकारमा दुरगामी तथा व्यवहारिक अनुभव/ज्ञानको कमी, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय, सम्बन्धित क्षेत्र बीच Co-ordination मा कमी आदि छन् ।

अतः कृषिमा आत्मनिर्भर बन्ने सरकारी चाहना पुरा होला ? या यो कागजी घोडाको रूपमा नेपाली जनतालाई दिवासपना देखाउने योजना मात्र हो ।

नारायण मण्डल र विश्व बैंक तर्फबाट डा. पूर्ण क्षेत्री, डा. श्याम सुन्दर रञ्जितकार, डा. प्रचण्ड प्रधान, अच्युतमान सिंह लगायत कृषक, नारायणी सिंचाइ प्रणालीका जल उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी, कर्मचारीहरूको उल्लेख उपस्थिति थियो ।

यस कार्यक्रममा नारायणी सिंचाइ व्यवस्थापन डिभिजन नं. ५ का प्रमुख श्री विद्यासागर मल्लिकले स्वागत मन्तव्य र सिंचाइ विभागका महानिर्देशक श्री अनिल कुमार पोखरेलले कार्यक्रमको उद्घाटन गर्नु भएको थियो । उद्घाटन कार्यक्रम पश्चात सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरणका विषयमा ब्लक नं. ८ जल उपभोक्ता समन्वय समितिका कोषाध्यक्ष श्री इमामुद्दीन मिया, विश्व बैंकका सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण विज्ञ डा. प्रचण्ड प्रधान र सि.डि.ई. श्री बासुदेव लोहनीले आफ्नो मतव्य राख्नु भएको थियो । तत् पश्चात सिंचाइ व्यवस्थापन हस्तान्तरण सम्झौता पत्रका आधारभूत विषयवस्तुका बारेमा समाजशास्त्री श्री चेतमान वुडथापाले प्रकाश पार्नु भएको थियो । सम्झौता पत्रको वाचन पश्चात नेपाल सरकारका तर्फबाट सिंचाइ विभागका महानिर्देशक श्री अनिल कुमार पोखरेल र नारायणी सिंचाइ प्रणाली ब्लक नं. ८ जल उपभोक्ता समन्वय समितिका तर्फबाट अध्यक्ष श्री वंका बहादुर महतोले सम्झौता पत्रमा हस्ताक्षर गर्नु भएको थियो । यसैगरी जल उपभोक्ता समितिका तर्फबाट विभिन्न पदाधिकारी र नेपाल सरकारका तर्फबाट सिंचाइ विभागका विभिन्न पदाधिकारीहरूले साक्षीका रूपमा सम्झौता पत्रमा हस्ताक्षर गर्नु भएको थियो । हस्ताक्षर भएको सो सम्झौता पत्रको आदान प्रदान गरिएको थियो । सम्झौता अनुसार आगामी दिनहरूमा खेल्नु पर्ने भूमिकाका विषयमा राष्ट्रिय सिंचाइ जल उपभोक्ता महासंघका केन्द्रिय सदस्य श्रीमती वन्दना सिंह, कृषि विभागको कोर्डिनेटर (IWRMP) श्री सत्यनारायण मण्डल र आयोजना निर्देशक (IWRMP) श्री निरञ्जन देव पाण्डेले आ-आफ्नो भनाइहरू सो समारोहमा राख्नु भएको थियो । समारोहमा विशेष वक्ताका रूपमा विश्व बैंकका वरिष्ठ ग्रामिण विकास विशेषज्ञ डा. पूर्ण क्षेत्री र सिंचाइ विभागका महानिर्देशक श्री अनिल कुमार पोखरेलले आफ्ना भनाइहरू राख्नु भएको थियो । समारोहमा उपस्थित समुदायलाई धन्यवाद ज्ञापन जल उपभोक्ता समन्वय समितिका सचिव श्री नुरैन मिया अन्सारीले गर्नुभएको थियो । यस समारोहमा जल उपभोक्ता समन्वय समितिलाई IWRMP वाट उपलब्ध भएको एक थान एक्सभेटर साइकिलहरू र कम्प्युटर लगायतका भौतिक सामग्रीहरू जल उपभोक्ता संस्था संचालनको लागि हस्तान्तरण गरिएको थियो ।

कर्मचारी सरुवा, बढुवा तथा नियुक्ति

नेपाल सरकारको निर्णयानुसार सिंचाइ विभागका सु.ई. श्री कमल प्रसाद रेग्मी जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग पुल्चोकको महानिर्देशक पदमा नियुक्त हुनु भएको छ । त्यस्तै जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागका निवर्तमान महानिर्देशक श्री खोमराज दाहाल सिंचाइ मन्त्रालयका सहसचिव पदमा, श्री प्रकाश पौडेल मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयबाट सिंचाइ विभागको सु.ई. पदमा, प्रमुख जल उपयोग विज्ञ श्री रामानन्द प्रसाद यादव सिंचाइ विभागबाट जनताको तटबन्ध कार्यक्रमको कार्यालयको संयोजक पदमा, सु.ई. श्री प्रदीपराज पाण्डे सिंचाइ विभागबाट मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयको निर्देशक पदमा, सु.ई. श्री माणिक लाल कालु श्रेष्ठ सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालय धनगढीबाट पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयको निर्देशक पदमा, सु.ई. श्री पुरुषोत्तम कुमार शाही पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयबाट सुदूर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयको निर्देशक पदमा सरुवा हुनु भएको छ ।

प्रधान सम्पादक

निवास चन्द्र श्रेष्ठ

सम्पादकहरू

बाबुराम अधिकारी
प्रदीप कुमार मानन्धर
लक्ष्मण प्रसाद सिंह
रमेश कुमार प्रधान
रामदास मास्के
देवराज निरौला
खिलानाथ दाहाल
इजी जि.सी.

कम्प्युटर डिजाइन

पद्मश्री बजाचार्य

यसैगरी लोकसेवा आयोगबाट सिफारिस भै सिभिल इरिगेसन समूहमा ४ जना महिला तथा १३ जना पुरुष गरी जम्मा १७ जना, एग्री इरिगेसन समूहमा १ महिला तथा ६ पुरुष गरी जम्मा ७ जना, २ जना हाइड्रोजियोलोजिष्ट, १ जना इन्जिनियरिङ्ग जियोलोजिष्ट र २ जना समाजशास्त्री नयाँ नियुक्त हुनु भएको छ । साथै सिभिल इरिगेसन समूहमा बढुवाबाट ७ जना तथा हाइड्रोजियोलोजिष्ट पदमा १ जना नियुक्त हुनु भएको छ ।

आ.ब. २०६८/६९ को बजेटमा सिंचाइ सेक्टर

नेपाल सरकारबाट यस आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को लागि प्रस्तुत गरिएको रु. ३ खर्ब ८४ अर्ब ९० करोडको बजेटमा सिंचाइ मन्त्रालयको लागि रु. १० अर्ब २ करोड ८४ लाख बिनियोजन गरिएको छ । जस मध्ये सिंचाइ विभागबाट कार्यान्वयन हुने २५ वटा सिंचाइ आयोजना/कार्यक्रमहरूको लागि रु. ७ अर्ब ८० करोड ६४ लाख बिनियोजन भएको छ । सो बिनियोजित बजेटमा चालु खर्च तर्फ रु. ७६ करोड २२ लाख र पूँजगत खर्च तर्फ रु. ७ अर्ब ४ करोड ४२ लाख छ । जसमा नेपाल सरकार तर्फ रु. ५ अर्ब ८९ करोड ७० लाख र बैदेशिक खर्च तर्फ रु. १ अर्ब ९० करोड ९४ लाख छ ।

यस आर्थिक वर्षमा संचालन हुने २५ वटा सिंचाइ आयोजना कार्यक्रमहरू मध्ये प्राथमिकता क्रम प्रथम, दोश्रो र तेस्रोमा क्रमसः १६ वटा, ८ वटा र १ वटा छन् । गत आर्थिक वर्ष सम्म सिंचाइ सम्भाव्यता अध्ययन आयोजना अन्तर्गत संचालनमा रहेको भेरी-बबई डाइभर्सन आयोजना यस आर्थिक वर्ष देखि छुट्टै आयोजनाको रूपमा कार्यान्वयन हुदैछ । साथै बजेट बक्तव्यमा उल्लेख भएका सिंचाइ सम्बन्धी केही बुँदाहरू निम्न अनुसार छन् :-

- तराई मधेश र पहाडका सम्भाव्य कृषि योग्य भूमिहरूमा भौगोलिक अवस्था अनुसार को साना, मझौला र ठूला सिंचाइ आयोजनाहरू संचालन गरी आगामी ७ वर्ष भित्र सबै कृषि भूमिमा सिंचाइ सेवा विस्तार गर्ने गरी सिंचाइका कार्यक्रम अधि बढाइने र सार्वजनिक निजी साझेदारीमा साना-साना सिंचाइ आयोजना कार्यान्वयन गरिनेछ ।
- पश्चिम तराईको ३५ हजार ५ सय हेक्टरमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्यका साथ शुरु गरिएको सिक्टा सिंचाइ आयोजनाको १५ किलोमिटर मूल नहर निर्माण कार्य आगामी आर्थिक वर्षभित्र सम्पन्न हुनेछ ।
- बाँके र बर्दिया क्षेत्रका ६० हजार हेक्टर जमिनमा सिंचाइ सुविधा विस्तार गर्ने र ४८ मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखिएको भेरी-बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको निर्माण शुरु गरिनेछ ।
- पहाडी क्षेत्रका कृषकहरूले भोग्नु परिरहेको सिंचाइ समस्यालाई समाधान गर्न भौगोलिक अवस्थिति अनुकूलका नयाँ प्रविधिमा आधारित थोपा सिंचाइ र पोखरी प्रणालीको प्रयोगलाई अभियानकै रूपमा विस्तार गरिनेछ ।
- कृषिको ब्यवसायिकरण गर्न तत्काल लघु, साना तथा मझौला सिंचाइ आयोजना, भूमिगत सिंचाइ आयोजना र ठूला सिंचाइ आयोजनाहरूको मर्मत सुधार गरी सिंचाइ सुविधा विस्तार गरिनेछ ।
- मध्य पहाडी भेगका खाद्य भण्डारको रूपमा सम्भाव्य टार तथा फाँटहरूमा सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन यस वर्ष देखि टार सिंचाइ आयोजनाहरूको पुनर्स्थापना कार्य प्रारम्भ गरिनेछ ।
- त्रिशुली-चितवन, कालीगण्डकी-तिनाउ, कालीगण्डकी-नवलपरासी, सुनकोशी-कमला र तमोर-मोरङ डाइभर्सन आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन कार्य शुरु गरिने छ । साथै, सम्भाव्य ठहरिएका आयोजनाहरूको विस्तृत परियोजना प्रस्ताव तयार गरिने छ ।

तालिम/कार्यशाला/गोष्ठी

अभिमूखिकरण तालिम कार्यक्रम

सिंचाइ विभागको प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रमले लोक सेवा आयोगबाट सिफारिस भै सिंचाइ मन्त्रालय तथा अन्तर्गतका विभागहरूमा नयाँ नियुक्ती हुनु भएका जना इन्जिनियर तथा हाइड्रोजियोलोजिष्टहरूको लागि अभिमूखिकरण तालिम २०६८ आषाढ १५ गते देखि आषाढ २४ गतेसम्म सिंचाइ विभागमा संचालन भएको थियो । उक्त तालिममा २६ जना विज्ञहरू श्रोत व्यक्तिको रूपमा सहभागी हुनु भएको थियो ।

अभिमूखिकरण तालिमको उद्देश्य सहभागीहरूलाई सिंचाइ मन्त्रालय, सिंचाइ विभाग तथा जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभागको कार्यविधि, नर्मस तथा संगठनिक संरचनाको बारेमा जानकारी गराउनु रहेको थियो । उक्त तालिम सम्पन्न भए पश्चात जनशक्तिलाई आवश्यकता अनुसार सिंचाइ विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूमा पदस्थापना गरिएको थियो ।

जल उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास सम्बन्धी तालिम सम्पन्न

जल उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत विकास गर्ने उद्देश्यले प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम, सिंचाइ विभागले प्यूठान जिल्लाका विभिन्न सिंचाइ प्रणालीहरू, चन्द्र नहर सिंचाइ प्रणाली सप्तरी, मनुष्मारा (दोश्रो) सिंचाइ प्रणाली सर्लाही र भ्रौंफ सिंचाइ प्रणाली रौतहटका जल उपभोक्ता संस्थाको पदाधिकारीहरू तथा सकृय कृषकहरूका लागि तीन दिनको "जल व्यवस्थापन" विषयक तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गरियो ।

२०६८ जेष्ठ र आषाढ महिनामा संचालित ती प्रत्येक तालिममा ३०/३० जना कृषकहरूको सहभागिता रहेको थियो। सप्तरी, सर्लाही, रौतहट तथा प्यूठान गरी चार जिल्लामा संचालित उक्त तालिम कार्यक्रमहरूमा सिंचाइ विभाग तथा सम्बन्धित सिंचाइ डिभिजन/सब-डिभिजनका पदाधिकारीहरूले सिंचाइको पानीलाई उपयुक्त मात्रामा प्रयोग गरी उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्नको लागि विविध पक्षहरू बारे जानकारी गराउनु भएको थियो।

तालिममा सहभागीहरूले तालिमबाट जल उपभोक्ता संस्थाको विकास गर्न मद्दत पुग्ने बताउँदै भविष्यमा यस्ता खाले तालिमहरू गाउँस्तरमा आम जल उपभोक्ताहरूका लागि समेत आयोजना गरेमा अझ बढी फलदायी हुने कुरा औल्याएका थिए।

TST (Technical Staff Training) संचालन

एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम (ICWMP) अन्तर्गत पश्चिमाञ्चल, मध्य पश्चिमाञ्चल तथा सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन भएका विभिन्न आठ जिल्लाका जिल्ला प्राविधिक टोलीका सदस्यहरूको लागि संचालित Technical Staff Training/Workshop (TST) मिति २०६८/३/८ देखि ३/१० सम्म नेपालगंज, बाँकेमा सम्पन्न भयो। उक्त कार्यक्रममा सिंचाइ विभाग तथा कृषि विभाग श्रोत व्यक्तिको व्यवस्था गरिएको थियो। जिल्लामा कार्यक्रम संचालन गर्दा प्राप्त सकारात्मक/नकारात्मक अनुभवबाट परिमार्जन गरी आगामी कार्यक्रम संचालन गर्नका लागि यो TST ज्यादै फलदायी हुने देखियो।

लैंगिक सचेतना (Gender Sensitization) तालिम

सिंचाइ विभाग योजना महाशाखाका ब.कृ.अ. विज्ञ श्रीमती सानुमैया श्रेष्ठको संयोजकत्वमा यस विभागका महानिर्देशक, उप-महानिर्देशकहरू, आयोजना कोर्डिनेटर, विभिन्न शाखा प्रमुख, बजेट र कार्यक्रमसंग सम्बन्धित अधिकृतहरू, सिंचाइ मन्त्रालय, मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय सिंचाइ निर्देशनालयका अधिकृतहरू, सुदूर पश्चिमाञ्चल र मध्यपश्चिमाञ्चलका निर्देशकहरू सहित ४० जना सहभागीहरूलाई लैंगिक उत्तरदायी र संवेदनशील बनाउन मिति २०६७ चैत्र ८ गते १ दिने लैंगिक सचेतना (Gender Sensitization) विषयक तालिम संचालन गरियो। यस तालिमको मुख्य उद्देश्य सिंचाइ विकास कार्यक्रम र प्रतिफल वितरणमा लैंगिक समानता सुनिश्चितताको लागि कार्यक्रम, बजेट लैंगिक उत्तरदायी बनाउन सम्बन्धित जिम्मेवारी अधिकृतहरूलाई लैंगिक उत्तरदायी र संवेदनशील बनाउनु हो। उक्त तालिममा सम्बन्धित विशेषज्ञहरूमा त्रि.वि.वि.का प्राध्यापक श्री मीरा मिश्रबाट conceptual clarity on sex and gender, अर्थ मन्त्रालय लैंगिक उत्तरदायी बजेट शाखाका सहसचिव श्री बोधराज निरौला र उहाँका प्राविधिक सल्लाहकार श्री नीज्मा ताम्राकारबाट Result Based Planning and Budgeting Through Gender Responsive Budget Approach र त्रि.वि.वि.का प्राध्यापक डा. चन्द्रा भद्राबाट Planning, Programming, Monitoring and Evaluation from Gender Prospective विषयमा प्रशिक्षण दिइएको थियो। तालिममा निर्णय कर्ता तहका उच्च अधिकृतहरूको उपस्थितिले गर्दा आउँदो वर्षबाट सिंचाइ विकासको बजेट र कार्यक्रमहरू लैंगिक उत्तरदायी हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ।

२००७ साल - पहिलो बजेट

२००७ सालको आर्थिक स्थिति

२००७ सालको कुल आम्दानी २,९०,८१,०००, खर्च २,४६,२७,००० र बचत ४३,९४,००० रूपैयाँ देखिन्छ।

गत सालको सशक्त आन्दोलन र गडबडीले गर्दा के कति बचत दाखिला हुन सक्यो, यकिन हुन सकेको छैन। तर एकाउन्टेन्ट जनरलद्वारा हिसाब खडा गराउने कोसिस भइरहेछ।

२००८ सालको बजेट इस्टिमेट

मैले तीन प्रकारको विवरण तयार गरेको छु (क) सामान्य आम्दानी र खर्चको विवरण, (ख) विशेष आम्दानी र त्यसको बाँडफाँडको विवरण, (ग) आम्दानी र खर्चको संकलित विवरण।

सामान्य आम्दानी र खर्चको विवरण

२००८ को सामान्य आम्दानी रु. ३,०५,१६,००० अन्जाम गरिएको हुनाले पोहोरको भन्दा रु. १४,३५,००० बढी आम्दानी हुने उमेद गरिएको छ। २००७ सालमा मालपोतबाट रु. १,१९,१६,००० उठ्ती भएकोमा यो साल रु. ९४,०५,००० उठ्ती हुने अनुमान गरिएको छ।

यस साल मालपोत घट्नाको कारण निम्नलिखित हुन्, (क) सर्वप्रथम कृषकवर्गलाई सहायता दिने र समयमै मालपोत उठ्ती होस् भन्ने मनसायले रूपैयाँमा दुई आना मालपोत मिनाहा दिने मन्त्रिमण्डलको निर्णय, (ख) २७,२४,००० उठ्ती भइरहेको विघटी प्रथाको खारेजी, (ग) सशक्त आन्दोलन र त्यसबाट भएको अव्यवस्था, (घ) ठाउँ-ठाउँमा सुख्खा लामु, र (ङ) अन्तरिम सरकार खडा भएपछि पनि शासन व्यवस्थाको राम्रो निधो नलामु। मालपोतबाट हुने उठ्ती घट्नु गए तापनि अरू कुनै-कुनै रकमको आम्दानी बढ्ने अन्जाम गरिएको छ।

मुख्य आम्दानी वृद्धिहरू यी हुन् (क) चुरोटको र विराटनगर तथा फालेलुडमा बजार अड्डाको महसुल दर बढेकाले भन्सार रकममा रु. ७,३२,०००, (ख) भट्टी रकममा रु. १,८८,०००, (ग) लकडीबाट रु. २२,१२,०००, धान, नुन, आलु, तेलहन, इत्यादिमा निकासी कर बढाउँदा हुने अन्जामी आम्दानी रु. २५,००,०००।

खर्च तर्फ २००७ सालमा भन्दा यस साल रु. २,७८,३४,००० बढ्ने अनुमान गरिएको छ।

मुख्य अन्जामी वृद्धिहरू यी हुन् : श्री ५ तर्फ रु. ५,८४,०००, मन्त्रिगण र नेपाल सरकार सचिवालयतर्फ रु. ३२,४०,०००, निजामती कर्मचारीहरूको तलब वृद्धितर्फ रु. २०,००,०००, राष्ट्र सेनातर्फ रु. २७,१२,०००, पुलिसको पुनर्गठन र रक्षादलतर्फ रु. ३८,३०,०००, शान्ति र अनुशासन स्थापनातर्फ रु. ७०,०००, निर्वाचनतर्फ रु. ३,२३,०००, जनगणनातर्फ रु. २,३२,०००, स्वास्थ्यतर्फ रु. ३,००,००० शिक्षातर्फ रु. ५,५६,०००, स्थानीय स्वायत्त शासनतर्फ रु. २,००,०००, बाटो निर्माणतर्फ रु. २५,१३,०००, सिंचाइ योजनातर्फ रु. १०,००,०००, रोपवेतर्फ रु. ७,५८,०००, बिजुलीतर्फ रु. ५,०१,०००, टेलिफोन, आकाशवाणी र हुलाकतर्फ रु. ११,१३,०००, हवाई अड्डातर्फ रु. ७,२५,०००, निजामती कर्मचारीहरूलाई खाद्य सहायतातर्फ रु. १९,५०,०००, घरेलु इलमतर्फ रु. २,००,०००, कृषि योजनातर्फ रु. २,००,०००, वैदेशिक दूतावासतर्फ रु. ४,३१,०००, बनाउनेतर्फ रु. ४,४१,०००, जिल्ला प्रशासन तर्फ रु. ३,६७,००० र तकावी कर्जातर्फ रु. १५,००,०००।

नागरिक

Saturday, July 9, 2011 शनिबार ०५ असार २०६८

सिंचाइ प्रणालीहरूको परिचय

एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम (ICWMP)

एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम (Integrated Crop and Water Management Program, ICWMP) नेपाल सरकारको लगानीमा सिंचाइ मन्त्रालय अन्तर्गतको सिंचाइ विभाग, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गतको कृषि विभाग र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदर कृषि विकास बैंकको समन्वयात्मक एकिकृत कार्यक्रम हो। माथि उल्लेखित संस्थाहरूले आ-आफ्नो संजाल मार्फत सेवाग्राहीलाई स्वतन्त्र रूपमा सेवा प्रदान गर्दै आइरहेका छन्। तथापि उपभोक्ता कृषकहरूले अपेक्षा अनुरूप लाभ लिन नसकिरहेको अवस्था विद्यमान थियो र यद्यपि छ पनि।

विगतमा संयुक्त राष्ट्र संघको खाद्य तथा कृषि संगठन (FAO) को सहयोगमा संचालित SPIN -the special program on food production in support of food security in Nepal, WIN Project (Empowerment of women in Irrigation and water resource Management for improved Household, Food security, Nutrition and Health) साथै विश्व बैंकको आर्थिक सहयोग र FAO को प्राविधिक सहयोगमा संचालित On-Farm Water Management Pilot Program, OFWMP) जस्ता कार्यक्रमहरूको संचालनबाट प्राप्त अनुभवको आधारमा सिंचाइ विभाग, कृषि विभाग तथा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदबाट सिंचित क्षेत्रमा एकल रूपमा संचालित कार्यक्रम भन्दा संयुक्त रूपमा संचालित कार्यक्रमहरूबाट कृषकहरू बढी लाभान्वित भएको देखिएको साथै सिंचाइ तथा कृषि कार्य गर्ने Field स्तरका कर्मचारी लगायत नेतृत्व तहमा काम गर्ने कर्मचारीहरू बीच समन्वयात्मक रूपमा काम गर्ने दक्षता अभिवृद्धि भई एक अर्काको विषय ज्ञान आदान प्रदान हुन गई कार्यक्रम प्रभावकारी हुने देखिएको हुँदा आ.व. २०६२/६३ देखि तीन वर्षे कार्यक्रमको रूपमा संचालन हुँदै आइरहेको छ।

यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य विकास भएका सिंचाइ प्रणालीहरूमा सिंचाइ र कृषि सम्बन्धी प्राविधिकहरू एकिकृत रूपमा कृषक समक्ष पुऱ्याई कृषि उत्पादन, उत्पादकत्व र बाली सघनता वृद्धि गर्नुका साथै बाली विविधिकरण, व्यवसायीकरण तथा पानीको उत्पादकत्व (Water Productivity) वढाउनेमा जोड दिनु रहेकोछ। कार्यक्रम संचालन गर्नको लागि ज.उ.स. मुख्य केन्द्र विन्दुको रूपमा रहने व्यवस्था भएको यस कार्यक्रम संचालन गर्न कार्यक्रम संचालन भएका प्रत्येक जिल्लामा District Technical Team (सिंचाइ कार्यालयका एक जना इन्जिनियर, एक जना सब इन्जिनियर, एक जना ए.ओ./कृषि प्राविधिक तथा कृषि कार्यालयका एक जना SMS र एक जना सम्बन्धित क्षेत्रका प्रा.स./ना.प्र.स. साथै नेपाल कृषि अनुसन्धान केन्द्रबाट खटाइएका सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने एक जना प्राविधिक) गठन गरिएको हुन्छ। प्रत्येक जिल्लामा सम्बन्धित विभिन्न निकाय बीच समन्वय गर्न जिल्ला समन्वय समिति, विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय समन्वय समिति तथा केन्द्रिय स्तरमा केन्द्रिय समन्वय समितिको व्यवस्था गरिएको यस कार्यक्रममा व्यापक रूपमा सिंचाइ, कृषि तथा ने.कृ.अ.प. का बीच एक अर्काका नजिकबाट बुझ्ने चिन्ने तथा Technical Knowhow साटासाट गर्ने अवसर पनि प्रदान गरेको छ।

एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम संचालित यसै आ.व.मा सम्पन्न भएका १५ सिंचाइ प्रणालीहरूको अध्ययनबाट प्राप्त केही सकारात्मक उपलब्धीहरूलाई यस प्रकार छन्।

उपलब्धीहरू

- फलाखुखोला हरियाली सिंचाइ योजना (४० हे.), नुवाकोटमा पानीको उचित व्यवस्थापन हुदा १७ हे. जमिनमा थप सिंचाइ सविधा उपलब्ध हुनुका साथै वर्षे धानको उत्पादन २/३ टन/हे. बाट बढेर ४/५ टन/हे. उत्पादन हुनु।
 - घ्याङ्ग खोला सिंचाइ प्रणाली (२०० हे.), दोलखामा व्यवसायिक तरकारी खेतीको शुरुवात हुनु।
 - तातोपानी टार सिंचाइ प्रणाली (११५ हे.), धनकुटामा बाली सघनता १३० प्रतिशतबाट बढेर २३५ प्रतिशत पुगनु।
 - आंधीखोला बहुउद्देश्यीय सिंचाइ योजना (३०९ हे.) स्याङ्गजा, तिनकुने सिंचाइ प्रणाली (२० हे.) सुर्खेत तथा ढेकावर डिप ट्यूबवेल कल्सटर (४० हे.) रुपन्देहीमा सहकारी संस्थाको विकास हुन गई कृषक र बजार बीचको दुरी घटनु।
 - तिनकुने सिंचाइ प्रणाली (२० हे.), सुर्खेतमा पूर्णतया महिलाको सहभागितामा कार्यक्रम संचालन हुनुका साथै तिनीहरूको सोच तथा जिवनस्तरमा प्रत्यक्ष सुधार देखिनु।
 - कमला सिंचाइ प्रणालीमा धान, आलु, धान तथा धान गहुँ, मुङ्ग बाली त्रक अपनाइएको छ। मुङ्ग जैविक मलको पनि कार्य गर्ने हुँदा, रासायनिक मलको खपतमा कमी आउनु।
- माथि उल्लेखित उपलब्धिका अतिरिक्त यस कार्यक्रमबाट समग्रमा,
- नहरको मर्मत संभार तथा सिंचाइ सेवा शुल्क संकलन तथा व्यवस्थापनमा कृषकहरूको चेतनामा वृद्धि हुनुका साथै उपभोक्ताको हक र हितको लागि उपभोक्ता समिति जागरुक हुनु।
 - ICWMP लागु हुनु भन्दा पहिले, स्थानिय कृषकले आलोपालो गरेर पानी वितरण गर्ने भएपनि पुछ्यारका कृषकलाई सधैं पानीको अभाव हुने तथा कृषकहरू बीच मनमुटाव हुने गर्दथ्यो। तर आज यी प्रणालीहरूमा आवश्यकता र उपलब्धता अनुसार पानी वितरण गर्ने प्रक्रियाको थालनी हुनु।
 - सिंचाइ तथा कृषि प्राविधिकहरूसँगै वसेर उपभोक्ताहरू स्वयंले खेतीपाती सम्बन्धि कार्ययोजना बनाउने तथा field मै गई कृषक पाठशाला संचालन गर्ने भएकोले कृषकहरू अत्यन्त खुसी हुनु।
 - अन्य समय बाँभो रहने जमिनहरू ICWMP लागु भएपछि पानीको उचित व्यवस्थापन भएपछि नयाँ प्रजातिका बालीहरूका परिक्षण साथै तरकारी तथा फलफुल खेतीका लागि उत्प्रेरित हुनुका साथै साना साना पानीका श्रोतको संरक्षण तथा उपयोगमा कृषकको सकृयतामा वृद्धि हुनु।

चुनौतीहरू

१. यस कार्यक्रममा सम्मिलित विभिन्न सरोकारवाला निकाय बीच आवश्यक समन्वयको अभावमा सोचे अनुरूप उपलब्धीहरू हासिल हुन भने सकेको छैनन्। कृषक पाठशालाहरू सुचारु रूपले चलन सकेका छैनन्। कार्यक्रम प्रतिको उत्तरदायित्व सम्बन्धित प्राविधिकहरूले बुझ्नु जरुरी छ।
२. कृषि उत्पादनको उचित प्रतिफल पाउन, किसान र बजार बीचको दुरी कम गर्न जरुरी छ। त्यसका लागि आवश्यक दिर्घकालिन कार्ययोजनाको खाँचो महशुस भएको छ।
३. सिंचाइ प्रणालीको उचित व्यवस्थापनको लागि उपभोक्ता समिति उत्तरदायित्व हुनु पर्दछ। उपभोक्ता समितिको संस्थागत विकासका लागि उपयुक्त थप कार्यक्रमहरू संचालनको लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्न जरुरी छ।

आगामी कार्यक्रम

विगत ६ वर्ष देखि संचालन भइरहेको यस कार्यक्रममा केही सकारात्मक फड्को माई जाँदा यस पटक देखि तीनै सरोकारवाला निकाय बीच आ-आफ्नो तर्फबाट बजेट तथा कार्यक्रम सहित एकिकृत रूपमा कार्यक्रम संचालन गर्ने निर्णय भएको हुँदा आशाका नयाँ किरणहरु पलाएका छन्। पाँचै विकास क्षेत्र तथा तराई, पहाड, हिमाली क्षेत्रलाई समेटि तीनै सरोकारवाला निकायको संलग्नतामा छनौट भएका २२ वटा सिंचाइ प्रणालीहरुमा यस आ.व. २०६८/६९ देखि तीन वर्षको लागि एकिकृत बाली तथा जल व्यवस्थापन कार्यक्रम संचालन हुन गइरहेको छ।

गत आ.व. सम्म संचालन भएका कार्यक्रमहरुबाट प्राप्त सकारात्मक/नकारात्मक पक्षहरुलाई समायोजन तथा परिष्कृत गर्दै जाने उद्देश्य अनुरूप केही सुधारका कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने लक्ष्य लिइएको छ। साथै कार्यक्रम संचालन सम्बन्धमा केही सुझावहरु भए उपलब्ध गराइदिनु हुन अनुरोध छ।

लेख / रचना

लैंगिक उत्तरदायी बजेट-आजको आवश्यकता

डा. सानुमैया श्रेष्ठ

लैंगिक भनेको न पुरुष हो न त महिला नै यो त केवल तत्कालिन समाजले महिला र पुरुषलाई दिएको भूमिका र जिम्मेवारीको उपज हो जुन समयको परिवर्तन अनुसार परिवर्तनीय हुनुपर्दछ।

असल गृहिणी र आमाको रूपमा मात्र हेरिने महिलाहरुको उत्पादनशिल, भूमिकालाई महशुस गरी उनीहरुको उत्थानको लागि सर्वप्रथम सन् १९७५ लाई संयुक्त राष्ट्रसंघले अन्तराष्ट्रिय नारी वर्ष र १९७५ - ८५ लाई “नारी दशक” घोषणा गरेको थियो। यसपछि समानता, विकास र शान्तिको नारा सहित मेक्सिको, नैरोबी र कोपनहेगनमा प्रत्येक ५/५ वर्षमा महिला सम्मेलन भएपनि यसबाट खास उपलब्धी नभएपछि सन् १९९५ बेजिङमा सम्पन्न चौथो महिला सम्मेलनले महिलासित सरोकार राख्ने १२ वटा क्षेत्रको पहिचान गरी प्रत्येक सदस्य राष्ट्रहरुले लैंगिक समानता र महिला सशक्तिकरण राष्ट्रिय कार्ययोजना बनाई विकासमा लैंगिक मूल प्रवाहिकरण गनुपर्ने नीति तय गरिएको थियो। यसको ५ वर्ष पछि सन् २००० मा प्रगति मूल्याङ्कनको समिक्षा गर्दा के थाहा भयो भने श्रोत र साधन विनाको कार्ययोजना अधुरो हुन्छ। यसपछि विश्वव्यापी रूपमा राष्ट्रिय बजेटमा लैंगिक उत्तरदायी बजेटको आवश्यकता महशुस गरियो।

सम्पूर्ण निकायको बजेटमा लैंगिक सचेतना हुनु लैंगिक उत्तरदायी बजेट हो। मानव अधिकार र लैंगिक समानताप्रति प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन गर्न यसले सहयोग पुऱ्याउँछ। यो महिला र पुरुषको लागि भनेर छुट्याइएको बजेट होइन। यसले बजेटको परिमाण पनि बढाउँदैन। यसले कार्यक्रमको हेरफेर (Reorientation) मात्र गर्छ। यसबारे सबैको ध्यान आकृष्ट गर्न सन् २००८ मा ९८ औं अन्तराष्ट्रिय नारी दिवसको नारा नै “Financing for Gender Equality” राखिएको थियो।

लैंगिक उत्तरदायी बजेट सन् १९८४ मा अष्ट्रेलियामा शुरु भएपनि सन् २००० पछि मात्र यसको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ। हाल ६२ वटा मुलुकहरुले यसलाई अपनाई सकेका छन्। नेपालमा पनि सन् २००५ मा अर्थ मन्त्रालय बजेट शाखा अन्तर्गत लैंगिक उत्तरदायी बजेट समिति गठन भई औपचारिक घोषण २०६४/६५ को बजेट वक्तव्यमा गरेको थियो।

महिलाको क्षमता अभिवृद्धि, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महिलाको सहभागिता, लाभको वाँडफाँडमा महिलाको हिस्सा, महिलाको आय र रोजगार अभिवृद्धि गर्न

सहयोग गर्ने र महिलाले गरि आएको काममा सुधार र समय बचत हुने गरी ५ वटा सूचकको आधारमा प्रत्येकलाई २० प्रतिशत अंकभार प्रदानगरी लैंगिक उत्तरदायी बजेट तयार गरिन्छ।

बजेट खर्चबाट महिलामा पर्ने असरलाई प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष र तटस्थ गरी ३ भागमा विभाजित गरिएको छ। आ.व. २०६४/६५ देखि २०६७/६८ सम्म आउँदा महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ हुनेमा ११.३ प्रतिशतबाट वृद्धि भई १७.९ प्रतिशत लैंगिक उत्तरदायी बजेट विनियोजन भएको छ भने महिलालाई अप्रत्यक्ष लाभ हुनेमा ३३.३ प्रतिशतबाट ३८.३ प्रतिशत वृद्धि र तटस्थ लाभ हुने बजेटको हिस्सा ५५.५ प्रतिशतबाट ४५.८ प्रतिशतमा घटेको छ (कृष्णहरि वास्कोटा, “लैंगिक उत्तरदायी बजेटको महत्व” गोरखापत्र ९ मार्ग २०६७) यसले के देखाउँछ भने लैंगिक उत्तरदायी बजेटमा तटस्थ बजेटको मात्रा घटेर प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा महिलालाई लाभ पुग्ने बजेटको मात्र बढ्दै गएको छ। जुन लैंगिक समानता प्रति बजेटको सकारात्मक पक्ष हो।

लैंगिक उत्तरदायी बजेटको परिमाण ५ वर्षको अवधिमा १६९ अर्ब वाट ७३३ अर्बमा वृद्धि भएको छ। यस आ.व. २०६८/६९ मा प्रत्यक्ष लाभ हुने लैंगिक उत्तरदायी बजेट राष्ट्रिय बजेटको १९ प्रतिशत पर्न आउँछ। छात्रा शिक्षा, महिला स्वास्थ्य, निःशुल्क प्रसुति सेवा, एकल महिला सामाजिक सुरक्षा भत्ता, विद्यालयमा छात्रा शौचालय, हिंसापिडित महिलालाई सहयोग, सिप विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम, सार्वजनिक क्षेत्रमा ३३ प्रतिशत महिलाको सहभागिता पुऱ्याउने आदि महिला लक्षित कार्यक्रमको लागि छुट्याइएको बजेट नै लैंगिक उत्तरदायी बजेट हो। यसको सफलताका लागि लैंगिक विश्लेषण र लैंगिक लेखाजोखा (Gender Analysis and audit) प्रत्येक कार्यक्रममा गर्नु आवश्यक छ।

Gender issue महिला मन्त्रालयको मात्र सरोकार नभएर सम्पूर्ण मन्त्रालय, विभाग र सो अन्तर्गत कार्यालयहरुको cross cutting issue हो। यसै सन्दर्भमा सिंचाइमा लैंगिक भने वित्तिकै जल उपभोक्ता संस्थामा ३३ प्रतिशत महिलाको कुरा आउँछ जुन सिंचाइ नीतिले निर्देशित गरेको छ। यसबाहेक २०५० सालमा जलश्रोत मन्त्रालयमा महिला इकाई स्थापना भएको कुरा लैंगिक समानता र महिला सशक्तिकरण राष्ट्रिय कार्ययोजना २०५४ मा उल्लेख छ। तर यसबारे सिंचाइ मन्त्रालय एवं विभागमा कार्यक्रमहरु आएको देखिएन। साथै प्रत्येक मन्त्रालयमा लैंगिक सम्पर्क व्यक्ति GFP (Gender Focal person) को व्यवस्था भएपनि उद्देश्य अनुरूप कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। सिंचाइमा लैंगिकताको कुरालाई जलउपभोक्ता संस्था देखि सिंचाइ मन्त्रालयसम्म समाहित हुने गरी नीतिगत रूपमा पहल हुनुपर्दछ।

संस्थागत रूपमा हेर्ने हो भने सिंचाइ विभागमा कार्यरत कुल जनशक्तिमा १.५ प्रतिशत मात्र महिला छन्। २०६३ अधिसम्म १ जना महिला इन्जिनियर नभएको विभागमा २०६३ सालमा १ जना महिला इन्जिनियर आए भने २०६४ मा सामाजिक समावेशीमा ३३ प्रतिशत सिट महिलाको लागि छुट्याइएबाट हाल महिला इन्जिनियरको संख्या १४ जना पुगेका छन्।

वर्तमान अवस्थामा सिंचाइ विकासका कार्यक्रमहरुमा जल उपभोक्ता संस्थामा ३३ प्रतिशत महिला सहभागिताको साथै क्षमता अभिवृद्धि, सीप विकास र आयआर्जन जस्ता प्रत्येक तालिममा २०/२५ प्रतिशत महिलाहरुलाई सहभागी गरेका छन्। सिंचाइ पूर्वाधार निर्माणमा पनि श्रमिकको रूपमा महिलाहरु सहभागी भएका छन्। थोपा सिंचाइ कार्यक्रमबाट अधिकांश रूपमा महिलाहरु नै लाभान्वित भएका विभिन्न रिपोर्टले देखाएका छन्। यसले महिलाको क्षमता अभिवृद्धि, महिलाको आय रोजगार अभिवृद्धि गर्न सहयोग, महिलाले गरिआएको काममा सुधार र समय बचत भएपनि योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा महिलाको सहभागिता र लाभको वाँडफाँडमा महिलाको हिस्सा सुनिश्चित

हुन सकेको छैन। यस आ.व. मा सिंचाइ मन्त्रालयको कूल बजेटको ०.०४ प्रतिशत प्रत्यक्ष र ०.०९ प्रतिशत अप्रत्यक्ष रूपमा महिला लाभान्वित हुने कार्यक्रमको लागि बजेट छुट्याइएको देखिन्छ।

यस विभागको कार्यक्रम/बजेटबाट महिलालाई प्रत्यक्ष लाभ पुऱ्याउने लैंगिक उत्तरदायी बनाउनको लागि जिम्मेवार अधिकृतहरूलाई लैंगिक उत्तरदायी र संवेदनशील बनाउने उद्देश्य अनुरूप हालै संचालित एक दिनको लैंगिक सचेतना विषयक तालिममा उच्च अधिकृतहरूको उपस्थितिले गर्दा आउँदो वर्षबाट सिंचाइ विकासको बजेट/कार्यक्रमहरू लैंगिक उत्तरदायी हुने विश्वास राख्न सकिन्छ।

समाजमा महिला र पुरुषको भूमिका र जिम्मेवारी फरक फरक रहेको अवस्थामा उनीहरूको आवश्यकता एवम् प्राथमिकता समेत फरक हुने कुरालाई आत्मसात गरी बजेटको बाँडफाँडबाट लैंगिक समानता तथा मानव अधिकार हासिल गराउनको लागि पहल भइरहेको बेलामा सिंचाइ विभागको कार्यक्रम र बजेटमा पनि यस कुरालाई मनन गर्नु पर्दछ।

* श्रीमती श्रेष्ठ सिंचाइ विभागका वरिष्ठ कृषि अर्थ विज्ञ पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ।

विवाद समाधानको वैकल्पिक उपाय (मध्यस्थता) र अदालत

उद्धवप्रसाद भट्टराई

कुनै पनि दुई पक्ष बीच उत्पन्न भएको विवादलाई अन्त्य तथा समाधान गर्ने परम्परागत निकाय नै अदालत हो भनी विश्वका सबै कानूनी प्रणालीले मानी आएको विषय हो। न्याय निरोपणका सबै किसिम र तहका उपायहरू चाहे त्यो साधारण अदालत होस वा विवाद समाधानको अन्य वैकल्पिक उपायहरू (ADR) हुन् सबै ठाउँबाट अन्तिम फैसला वा निर्णय भईसकेपछि पनि अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत हुने न्याय निरोपणको विषय जीवित नै रहन्छ र त्यस अन्तर्गत पनि व्यक्ति तथा नागरिकका हक अधिकारहरू सुरक्षित र सुनिश्चित गरी न्याय निरोपणयोग्य बनाईएको हुन्छ भने अर्को तर्फ विवाद समाधानको वैकल्पिक उपाय (ADR) को नाममा अदालतमा रहेको असाधारण अधिकार क्षेत्र अन्तर्गत न्याय निरोपण गर्ने विषय, फौजदारी कानून अन्तर्गत सजाय हुने विषय तथा देशको सार्वजनिक हित तथा नीति विरुद्धका विषयहरू बाहेक दुई पक्षको मात्र हित निहित रहेका देवानी प्रकृतिका विवादहरूमा भने साधारण अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र नपसी विवादका पक्षहरूको आपसि सम्झौताका आधारमा विवाद समाधानको उपाय निश्चित गरी विवाद समाधान गर्ने कानूनी प्रणालीलाई पनि त्यत्तिकै प्रबल रूपमा स्वीकार गरिएको पाइन्छ। यसरी साधारण अदालतको अन्तरनिहित अधिकार भित्रको विषयलाई के कति कारणले अदालत बाहिरको तौर तरिकाबाट विवाद समाधान गरिन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा *Guru Nanak v Ratna Singh and Sons (AIR 1981)* को मुद्दामा भारतीय सर्वोच्च अदालतले व्यक्त गरेको "Interminable time consuming complex and expensive court procedures impelled jurists to search for an alternative forum, less expensive, less formal, more effective and speedy for resolution of dispute avoiding procedural claptrap" भनाइबाट नै स्पष्ट हुन सकिन्छ। यसको साथै दुईपक्ष बीच उठेको विवादमा पक्षहरू स्वयं नै सम्पूर्ण तवरले जानकार हुन्छन् र त्यसको समाधानका लागि उनीहरूले छान्ने तेस्रो पक्ष पनि सो विवादको विषयको विशेषज्ञको रूपमा आएको हुन्छ भन्ने मान्यताबाट वैकल्पिक उपायको प्रयोगमा व्यापकता आएको छ। वैकल्पिक उपायहरू मध्ये मध्यस्थतालाई पनि वैकल्पिक उपाय मान्ने वा अदालत प्रणाली र मध्यस्थताको विकल्पमा रहेको उपायलाई मात्र वैकल्पिक उपायको रूपमा लिने भन्ने विषयमा एकमत छैन। तर पनि अदालत बाहिर विवादको समाधान हुने प्रकृया मध्ये मध्यस्थता पनि महत्वपूर्ण प्रकृयाको रूपमा लिइने भएकोले यस लेखमा मध्यस्थतालाई पनि वैकल्पिक उपायको रूपमा लिइएको छ

मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधानको कानूनी पक्ष:

फिडिक (FIDIC) conditions of contract ले ठेक्का संझौता अनुसार कार्य गर्दा उठ्ने विवादहरूको सम्बन्धमा महत्वपूर्ण व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यसले विवादको समाधान सम्बन्धी व्यवस्थामा मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्ने विषयमा प्रवेश गर्नु पूर्व मुख्यतया दुई चरण पार गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ। पहिलो चरणमा ठेकेदार तथा नियोक्ता बीचको पुल (संवाहक) को रूपमा रहेको इन्जिनियर समक्ष र दोस्रो चरणमा इन्जिनियरबाट भएको निर्णय स्वीकार्य नभएमा विवादका दुवै पक्षको आपसी मित्रतापूर्ण (amicably) उपायद्वारा विवादको समाधान गर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। तर दोस्रो उपायको प्रयोग भए वा नभएपनि इन्जिनियरले निर्णय गरेको कुरामा चिन्त नबुझेमा सूचना पाएको ५६ दिन भित्रमा ठेकेदार वा नियोक्ता जो पनि मध्यस्थतामा जान सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। दोस्रो चरणको मित्रतापूर्ण उपाय समावेश गरिएको तर त्यसमा प्रवेश गरे वा नगरे पनि हुने गरी व्यवस्था गर्नुको तात्पर्य सकभर मध्यस्थताको चरणका नपुगी नै विवाद समाधान होस तर त्यसैको कारणले विवाद समाधानको प्रकृया वढी फन्फटिलो नहोस भन्ने चाहना हो भन्ने देखिन्छ। यसले मध्यस्थताद्वारा विवाद समाधान गर्ने उपायलाई विवाद समाधानको अन्तिम उपयको रूपमा लिएको पाइन्छ। (FIDIC, fourth edition, p. 153)

नेपालको सन्दर्भमा विवाद समाधान गर्ने उपायहरूको व्यवस्था गर्ने कानून विभिन्न ऐन, नियमहरूमा छरिएर रहेका छन्। करार सम्बन्धी ऐन, २०५६ को दफा ४ ले करार उल्लङ्घन भएवापत उपचारको प्रकृति निर्धारण गर्न र करार बमोजिमको विवाद समाधान गर्ने उपाय निश्चित गर्न करारका पक्षहरू स्वायत्त हुन्छन् भन्ने कुराको सुनिश्चितता प्रदान गरेको परिप्रेक्षमा विचार गर्दा करारको परिपालनाको विषयमा उठेको विवाद समाधान गर्न पक्षहरू सामान्य अदालतको क्षेत्राधिकार स्वीकार गर्ने देखि सो क्षेत्राधिकारलाई अस्वीकार गरी छुट्टै वैकल्पिक उपायद्वारा समाधान खोज्दछन् भने पनि पक्षहरू स्वतन्त्र छन् भन्ने स्पष्ट भएको पाइन्छ। यस ऐनको उक्त व्यवस्थाले न्याय निरोपणका लागि कानूनले निर्दिष्ट गरेका सामान्य तथा वैकल्पिक उपायहरूको समग्र पोको नै विवादका पक्षहरू सामु राखिदिएको भन्नु असंगत हुने देखिदैन।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५८ ले विवाद समाधान गर्न पक्षहरू आफै सक्षम हुन्छन् भन्ने मान्यतालाई अधि साँदै सम्झौता कार्यान्वयनको सिलसिलामा उठेको विवाद आपसि सहमतिबाट समाधान गर्नु पर्ने, पक्षहरूले सम्झौता गर्दा कै अवस्थामा तय गरेको विवाद समाधान संयन्त्रलाई सम्झौतामै उल्लेख गर्न सक्ने र त्यसरी खरिद सम्झौतामा उल्लेख नभएको अवस्थामा पनि प्रचलित कानून बमोजिम मध्यस्थताको माध्यमबाट विवाद समाधान गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ।

उपर्युक्त राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरका विवाद समाधानका उपायहरूलाई नेपालका अदालतहरूले के कसरी मान्यता दिएका र प्रयोगमा ल्याएका छन् भन्ने कुरा यहाँ उल्लेख गर्नु सन्दर्भिक हुन्छ। महाकाली सिंचाइ आयोजना (दोस्रो चरण) का ठेकेदार नेशनल प्रोजेक्ट कन्स्ट्रक्सन कर्पोरेशन लि. विरुद्ध महाकाली सिंचाइ विकास बोर्ड समेत रहेको विवादमा परियोजना प्रमुखले करारको अन्त्य गरेकोमा दुई पक्ष भएको करारको आधारमा त्यसमा चिन्त नबुझे मध्यस्थताको माध्यमबाट विवाद समाधान गराउनु पर्नेमा ठेकेदार सोभै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुने फैसला भएको देखिन्छ। त्यसैगरी वि.टि निर्माण सेवा विरुद्ध बागमती सिंचाइ आयोजना, तुँदी कन्स्ट्रक्सन प्रा. लि. विरुद्ध बागमती सिंचाइ आयोजना, सुर्य एण्ड सन्स प्रा.लि. विरुद्ध कन्काई सिंचाइ आयोजनाको सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले यदि विवादका पक्षहरूले आफु बीच उठ्ने विवादलाई समाधान गर्न मध्यस्थताको बाटोलाई रोजेका छन् भने विवाद समाधानको वैकल्पिक उपायको रूपमा रहेको

मध्यस्थताको बाटो नै पहिल्याउनु पर्दछ सोभै अदालत प्रवेश गर्न पाइदैन । त्यस्तो वैकल्पिक उपचारको बाटोको रूपमा रहेको मध्यस्थतालाई नजर अन्दाज गर्न सकिदैन भन्दै रिटहरू खारेज गरेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी महाकाली सिंचाइ परियोजना विरुद्ध पुनरावेदन अदालत पाटन समेत भएको मुद्दामा मध्यस्थतामा जानु पूर्व इन्जिनियर समक्ष विवाद पेश गर्नु पर्ने, इन्जिनियरको निर्णयमा चित्त नबुझे नियुक्ता समक्ष अनिवार्य रूपमा पुनरावेदन गर्नुपर्ने, सो प्रकृया सम्पन्न नगर्ने पक्षलाई मध्यस्थतामा दावी गर्ने हक प्राप्त नहुने, सम्झौताको कुनै शर्त वा बन्देजलाई अप्रत्यक्ष रूपमा निश्कृत्य गराउन नपाइने, मध्यस्थताद्वारा समाधान हुन नसक्ने विवाद मध्यस्थले हेरेमा निर्णय बदर गर्न सकिने भन्दै मध्यस्थको निर्णय र सो लाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मध्यस्थको निर्णय (award) कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी भएको देखिन्छ ।

सुनसरी मोरङ सिंचाइ आयोजना विरुद्ध ठेकेदार लार्सन एण्ड टुर्वो लिमिटेडको मुद्दामा मध्यस्थतालाई छिटो छरितो र सरल न्यायका लागि आवश्यक ठान्दै मध्यस्थताबाट भएको निर्णय पक्षपातपूर्ण, जालसाजीपूर्ण, कानूनी त्रुटीपूर्ण एवं गलत सिद्धान्तमा आधारित भई सम्झौता भन्दा बाहिर गई भएकोमा बाहेक अदालतबाट प्रतिस्थापन गर्ने गरी परीक्षण गरी हेर्न पनि मिल्दैन र मध्यस्थको निर्णय (Award) उपर पुनरावेदन हेरे जस्तो गरी बदर गर्न पनि नहुने भन्दै मध्यस्थको निर्णय (Award) लाई समेत ठूलो महत्वपूर्ण न्यायिक प्रकृयाको रूपमा लिई निर्णय (Award) अन्तिम र बाध्यकारी (final and Binding) हो भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ ।

हाम्रो देशको अदालतले मध्यस्थताको प्रकृयालाई मान्यता दिएको अर्को उदाहरणको रूपमा आमोदानन्द मिश्र विरुद्ध श्री पुनरावेदन अदालत पाटन समेत भएको मुद्दा (ने. का.प.२०६२ अंक ५, पृष्ठ ६३३) मा Conditions of Contract मा उल्लेख भएको प्रकृया अनुसार Adjudicator वाट विवाद समाधानको प्रयास नै नगरी सिधै

Arbitration वाट विवाद समाधान गर्न सकिने वा नसकिने भन्ने सम्बन्धमा सम्झौता वमोजिमको adjudicator नियुक्त हुन नसकेको अवस्थामा सम्झौताले सिर्जना गरेको हक अधिकार एवं उपचार शुन्यतामा रहन सक्दैन, Arbitrator नियुक्त गरी विवाद समाधान गराउने सन्दर्भमा मध्यस्थता ऐन, २०५५ मौन रहेको मान्न सकिदैन भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट व्याख्या भएको अवस्था पनि देखिन्छ । यसबाट एडजुडिकेशन वा डि.आर.वि. हुन नसकेको कारणले मात्र मध्यस्थताबाट न्याय पाउने छिटो, छरितो वाटो रोज्न कुनैपनि पक्ष वञ्चित हुन नपर्ने कुरालाई सुनिश्चितता प्रदान गरेको देखिन्छ ।

उपरोक्त मुद्दाहरूमा अदालतबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्तले मध्यस्थताद्वारा विवादको समाधान गर्ने गरी पक्षहरू यदि सहमत भई सकेका छन् र त्यसलाई निश्कृत्य बनाउने गरी तर्कै कुनै पक्षले अर्को वाटो अपनाउने प्रयत्न गर्छ भने उसले न्यायको लागि वास्तविक वाटो पहिल्याउनु नसकेर हैरानी व्यहोर्नु पर्ने कुरालाई स्पष्ट गर्दै सम्झौताका पक्षले पहिले नै तय गरेको मध्यस्थताको वाटो अगाल्नु पर्ने गरी सम्झौता भएको रहेछ भने मध्यस्थताको वाटो अगाल्नु पर्ने कुरालाई जोड दिएको छ । यसबाट मध्यस्थताको पक्ष र अस्तित्वलाई ठूलो महत्व र मान्यताका साथ हेरिएको देखिन्छ ।

हाम्रो देशमा पनि अन्य क्षेत्रको अतिरिक्त वस्तु तथा सेवा खरिद गर्ने क्रममा भएका करारबाट उब्जेका विवादहरू समाधान गराउने प्रकृयाको रूपमा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायहरूको प्रयोगमा व्यापकता आएको महशुस हुन थालेको छ । तर सार्वजनिक निकाय समेत संलग्न रही हुने त्यस्ता खरिद कार्यको सम्बन्धमा विवाद समाधानको उपायमा मध्यस्थता प्रकृयाले मात्र बढी प्राथमिकता पाउने गरेको परिप्रेक्षमा विवाद समाधानका वैकल्पिक उपायका लागि प्रयोग हुन सक्ने सबै उपायहरूलाई प्याकेज कै रूपमा राखी ती मध्ये कुनै एक वा सबै उपायलाई आवश्यकता अनुसार उपयोग गर्न सके छिटो छरितो न्याय सम्पादनमा अझ प्रभावकारिता आउने कुरालाई नकार्न सकिदैन ।

* श्री भट्टराई सिंचाइ विभागमा वरिष्ठ कानून अधिकृत पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ ।

प्रत्येक महिनाको दोश्रो र चौथो बुधवार नियमित रूपमा नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण हुने सिंचाइ कार्यक्रम तथा प्रत्येक महिनाको पहिलो र तेस्रो शनिबार रेडियो नेपालबाट प्रसारण हुने सिंचाइ रेडियो कार्यक्रम हेर्न र सुन्न नभुल्नु होला । दुवै कार्यक्रमको समय साँझ ६:४० बजे देखि ६:५५ बजेसम्म रहेको छ । साथै कार्यक्रम सम्बन्धी कुनै सुझाव, सल्लाह भए प्रणाली व्यवस्थापन तथा तालिम कार्यक्रम, सिंचाइ विभागमा सम्पर्क गर्नु हुन अनुरोध छ ।

श्री

सिंचाइ व्यवस्थापन महाशाखा
पोष्ट बक्स २०५५
जावलाखेल, ललितपुर, नेपाल